

**офіційного опонента на дисертацію Кацьори Олександра Валентиновича
«Формування соціального підприємництва в контексті соціальних
проблем (на прикладі Закарпатської області)», подану на здобуття
наукового ступеня кандидата соціологічних наук
за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології**

1. Актуальність дисертаційної теми та її зв'язок з науковими програмами

Дисертаційна робота Кацьори О.В. своєчасна та актуальна. Актуальність дослідження теорії і практики соціального підприємництва обумовлена тим, що зростання кількості й масштабів глобальних, національних і локальних проблем зумовлює пошук нових ідей та інструментів для їхнього вирішення. Соціальне підприємництво є відносно новим напрямом економічної діяльності у світі, що генерує інноваційні рішення сучасних соціальних проблем із використанням бізнес-підходів. Приклади організацій, які можуть одночасно вирішувати соціальні проблеми та отримувати дохід із застосуванням бізнесових методів, викликають повагу і бажання сприяти розповсюдженню подібних практик. Працюючи на перетині громадського та комерційного секторів економіки, такі підприємства створюють фінансову основу для соціальних проектів, працевлаштовують людей із вразливих груп населення і розвивають соціальні інновації у ринкових умовах.

Не викликає сумніву необхідність визначення теоретико-методологічних засад формування соціального підприємництва для подальшого розуміння соціальної цінності ідеї соціального підприємництва, вимірювання соціального впливу діяльності таких підприємств на суспільство, і, відповідно, визначення потенціалу залучення соціальних підприємців до вирішення соціальних проблем, особливо на локальному рівні.

Станом на зараз, Україна теж перебуває на шляху формування ставлення до соціального підприємства як до інструменту, який, застосовуючи інноваційні концепції отримання підприємницького доходу вирішує як місцеві, так і регіональні соціальні проблеми, про що свідчать численні міжнародні проекти підтримки соціального бізнесу. Проте, відкритим залишається питання, чи є соціальне підприємництво в Україні ефективним інструментом подолання суспільних викликів? Чи соціальне підприємництво сьогодні лише мейнстрім для досягнення соціального визнання та соціального впливу на регіональному, національному рівнях, про

що свідчить й поставлена автором роботи відповідна мета «з'ясування особливостей формування та функціонування соціального підприємництва у контексті вирішення соціальних проблем» (с. 19). Власне вирішенню цього питання і присвячена дана робота.

Дисертаційне дослідження виконане в межах комплексного наукового проекту факультету суспільних наук ДВНЗ «Ужгородський національний університет» «Закарпаття в системі соціальних трансформацій України» (номер державної реєстрації № 0110U000768) та міжнародного проекту PN: 2018.2602.3/SEK0008 «Підтримка груп самодопомоги та розбудова соціальних структур в Україні», який реалізовується ГО «Справа Кольпінга в Україні».

2. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, їхня достовірність та новизна

Мета дослідження за своєю ґрунтовністю і значущістю відповідає рівню кандидатської дисертації. Задля реалізації цієї мети дисертант поставив перед собою складні завдання і теоретико-методологічного, і практичного характеру. У першому розділі роботи, узагальнюючи та систематизуючи генезис дефініції «соціальне підприємництво», автор спирається на міждисциплінарний підхід, опрацювавши достатньо велику кількість робіт закордонних та вітчизняних науковців (Ф. Кене, А. Тюрго, А. Сміт, Д. Рікардо, Ж.-Б. Сей, А. Маршалл, М. Вебер, В. Зомбарт, Й. Шумпетер, А. Арсеєнко, Є. Суїменко, Ю. Пачковський, Є. Сірий, В. Пилипенко, О. Бондаренко та інші). Це дало можливість дисертанту визначити важливі, на його погляд, характеристики підприємництва, а саме, інноваційність, творчість, інтелектуальність, дисциплінованість, рішучість. На нашу думку, це є доволі слушним, адже підприємництво містить поєднання контексту, у якому знаходяться: визначення можливості, набір особистісних характеристик для виявлення та реалізації цієї можливості та створення певного результату власної діяльності.

Акцентуючи увагу у підрозділі 1.2. на основних характеристиках соціального підприємництва, автор поєднує історичний принцип, зазначаючи, що для глибшого розуміння соціального підприємництва доцільно розглянути історичні етапи його розвитку (с. 40-41) зі зверненням до чинників, які сприяли активізації соціального підприємництва та перенесення його на глобальний рівень (с. 41-42). А звернувшись до аналізу співвідношення понять «соціальне підприємництво» та «соціально відповідальний бізнес» (підрозділ 1.3.), дисертант достатньо чітко окреслив відмінності між ними (с. 55), що на нашу думку сприятиме систематизації

конотації використання поняття «соціальне підприємництво» у науковому дискурсі, які на сьогодні все ще ототожнюють за змістом. Ще один важливий висновок автора стосується сутності соціального підприємництва як похідної інтегрування новаторських соціальних рішень у бізнес-середовище, перетворюючи вирішення соціальних проблем у бізнес.

Другий розділ роботи автор присвятив узагальненню існуючих інтерпретацій соціальних проблем у контексті соціологічних підходів. Не можна не відмітити широту охоплення проаналізованого дисертантом доробку Е. Дюркгейма, У. Томаса, Ф. Знанецького, Ч. Міллса, К. Маркса, Т. Парсонса, Р. Мертона, Р. Нісбета, К. Кейса, В. Валлера, Р. Фуллера, Р. Майєрса, М. Спектра, Дж. Кітсьюза, Г. Беккера, Е. Лемерта та ін. щодо розуміння соціальних проблем. У результаті чого дисертант робить висновок, з яким важко не погодитись, що трактування соціальних проблем пов'язано з розглядом їх або як об'єктивного явища – підхід «соціальної патології», функціональний підхід, критичний підхід, або як суб'єктивного – підхід ціннісного конфлікту, конструкціоністський підхід, підхід «наклеювання ярликів» (с. 83-84).

Маємо зазначити, що викладення основних підходів є досить докладним, адже автор намагався якомога повніше представити соціологічну ретроспективу, проте це ускладнює розуміння власної думки дисертанта щодо аналітичного потенціалу означених ним підходів для його роботи.

Наукову значущість має здійснений О.В.Кацьорою аналіз дихотомічної природи сприйняття соціальної проблеми – поняття та феномен. У контексті інтерпретації соціальних проблем як поняття, дисертант звернувся до вітчизняних практик трактування соціальних проблем з позицій об'єктивістського підходу, що є характерним для системи управління, системи соціального забезпечення – розглядати соціальні проблеми як об'єкти адміністративних дій та рішень влади. Це дозволило автору визначити недоліки такого підходу, які не сприяють ефективному вирішенню соціальних проблем на мезо- та мега рівнях, оскільки не враховують латентні, суб'єктивні чинники життєвих обставин суб'єктів проблемної ситуації (с. 85).

Звернення до феноменологічної природи соціальних проблем надало Кацьорі О.В. можливість «залучити» до побудови своєї дослідницької позиції увесь арсенал соціології соціальних проблем (теорію систем, теорію соціокультурного поля тощо), що, своєю чергою, сприяло комплексно підійти до розуміння феномену соціальної проблеми: через структуру соціальної проблеми, класифікацію та види, етапи розвитку. На нашу думку, такий підхід дозволив автору створити передумови до обґрунтування

соціального підприємництва як засобу вирішення (пом'якшення) соціальних проблем на локальному рівні з використанням результатів якісного емпіричного дослідження, що є основним завданням третього розділу роботи.

З точки зору реалізації мети дисертаційного дослідження, особливу значущість має третій розділ роботи, в якому, власне, й представлено авторське бачення формування соціального підприємництва в контексті соціальних проблем на прикладі конкретного регіону. Заслуговує на увагу окреслення автором соціальних проблем Закарпатської області у контексті загальнонаціональних тенденцій соціально-економічного розвитку (підрозділ 3.1.). Проте, ми вже відмічали таку особливість дисертанта, як намагання вмістити у підрозділі максимальну кількість інформації, яка на думку автора, можливо, має підсилити представлений у дисертації текст. Але проста констатація певних статистичних розподілів, фактів, цифр (наприклад, відстані до сусідніх країн (с. 131)) і т.п., яка не має авторської інтерпретації в контексті означених у дисертаційному дослідженні завдань, навпаки послаблює цілісне сприйняття дисертації, перетворюючи її місцями, на статистичні звіти.

Ми згодні з дисертантом щодо доцільності використання якісної методології соціологічного дослідження для вирішення завдання щодо виявлення моделей соціального підприємництва. Заслуговує на увагу визначення автором критеріїв для визначення моделей соціальних підприємств. Цілком виправданим є застосування методу кейс стаді з визначення параметрів кейса у контексті конкретного соціального середовища (Закарпатської області). Хоча й не зовсім чітко автор прописав у підрозділі 3.2. ступінь залучення методів тріангуляції (аналіз документів, інтерв'ю, спостереження тощо) фіксації означених ним критеріїв. Дисертанту, певним чином, вдалося зафіксувати основні параметри, що дозволило, по-перше, надати уявлення про діяльність означених соціальних підприємств та, по-друге, зробити висновок про однотипність моделей соціальних підприємств Закарпатської області (с. 147), а також дозволило визначити дві основні моделі соціального підприємництва – модель фінансових послуг та модель працевлаштування та окреслити, яким чином соціальні підприємства сприяють вирішенню або пом'якшенню соціальних проблем (с. 148).

Зрозуміло й намагання автора підсилити свою позицію експертними оцінками щодо стану та перспектив розвитку соціального підприємництва в Україні (підрозділ 1.3.). Проте, немає можливості оцінити релевантність результатів експертного опитування, адже автору не вдалося чітко прописати методику відбору експертів. Так, на с. 160 зазначено, що експертні оцінки

проводилися шляхом анкетного опитування, що було відібрано 39 потенційних експертів за документальним методом (за визначенням автора). Подальший вибір дисертант здійснював за методом самооцінки, за результатами якого було відібрано 5 експертів, які оцінили власну обізнаність у сфері соціального підприємництва вище середньої та високою (с. 161). На нашу думку, не вистачає інформації про експертів за означеними авторами критеріями. Наявність, наприклад у додатках, профілю експертів надало би чіткого уявлення про те, якою мірою можна імплементувати оцінки, представлені у тексті дисертації, на регіональний рівень. Тому залишається відкритим питання, наскільки результати експертного опитування можуть претендувати на наукову обґрунтованість.

На нашу думку, автор не повною мірою попрацював над аналізом отриманих результатів, дещо фрагментарно виявив загальні тренди стану та перспектив розвитку соціального підприємництва у Закарпатській області. Бо подання даних експертного опитування у такому форматі як: «Так, троє експертів вважають, що інформаційне забезпечення є скоріше негативним, а двоє оцінюють негативно інформаційне забезпечення соціального підприємництва» (с. 161); «переважна більшість експертів вважають» (с. 164), враховуючи, що їх лише 5 і т.п. не дає можливості повною мірою використати аналітичний потенціал методу експертної оцінки.

Аналізуючи, в цілому, текст підрозділу, можна помітити не дуже вдалу структуру матеріалу, його строкатість, декларативність, намагання автора «сховатись» за тезами, які не вимагають авторського доведення, наукового обґрунтування. Наприклад, перелік інструментів залучення ресурсів бізнес-структур до реалізації соціальних програм та проектів, яке пропонує Державне управління розвитком соціального підприємництва (с.158) або теза про те, що «фінансові ресурси та успіх бізнесу суттєво залежить від соціальної стабільності та якості людських ресурсів. Тому, все частіше підприємці інвестують засоби в покращення соціального середовища, щоб забезпечити найбільш сприятливі умови розвитку власного бізнесу» (с. 159), хоча за логікою роботи у підрозділі 3.3 має домінувати авторське бачення, авторська позиція, обумовлена та обґрунтована експертним опитуванням, методику якого автор досить детально прописав (с. 160-161).

3. Значущість дослідження для науки і практики, впровадження наукових результатів, напрями їх подальшого використання

Дисертаційне дослідження Кацьори О.В. становить значний інтерес як для дослідників-теоретиків, так і фахівців, що займаються прикладними

питаннями втілення основних положень соціального підприємництва в практичну площину.

Подальше використання результатів дослідження може відбуватись за наступними напрямками: 1) теоретичне осмислення та розробка проблематики соціального підприємництва; 2) розробка державних та освітніх програм, концепцій, стратегій, інформаційних заходів, спрямованих на покращення взаємодії інститутів влади, бізнесу, освіти, неприбуткових та громадських організацій; 3) пропагування ідей соціального підприємництва (через роботу засобів масової інформації, діяльність громадських організацій тощо) для формування адекватної суспільної думки щодо обраної проблеми; 4) методологічна та методична робота з підготовки майбутніх фахівців (соціологів, економістів, менеджерів) з питань соціального підприємництва тощо.

4. Повнота викладу основних результатів дисертаційного дослідження в опублікованих працях

Основні ідеї, теоретичні положення та результати емпіричного дослідження, що відбивають здобутки дисертаційного дослідження, представлено у вісімнадцяти публікаціях, з них п'ять – у виданнях, що входять до затвердженого переліку наукових фахових видань, дві – у закордонних періодичних виданнях, шість – у збірниках конференцій, форумів, конгресів та п'ять праць, які додатково відображають наукові результати.

Наукові ідеї дисертанта апробовані на низці національних і міжнародних наукових конференцій.

Зміст автореферату повністю відповідає основним положенням дисертації, а його структура та оформлення – встановленим вимогам.

5. Дискусійні положення та зауваження

Ще раз підтверджуючи належний рівень виконаної роботи, зазначимо, що, як і у будь-якому науковому дослідженні, у дисертації Кацьори О.В. є деякі позиції, які наштотвхують на роздуми і викликають певні міркування.

1. Не зважаючи на те, що дисертант достатньо ґрунтовно розглядає та поєднує теоретико-методологічний доробок представників економічного та соціологічного напрямку щодо соціального підприємництва, не вистачає визначення, що саме з цього доробку може бути використано автором для інтерпретації досліджуваного ним поняття. Недостатність авторського критичного аналізу перерахованих концепцій, по-перше, заважає повною

мірою оцінити дослідницьку роль теоретичних підрозділів роботи, а, по-друге, ускладнює розуміння авторської логіки побудови дослідження.

2. Не дивлячись на достатньо непогану теоретичну базу дослідження, автор, тим не менш, не використав останні дисертаційні здобутки вітчизняних дослідників: докторської дисертації Безрукової О.А. щодо соціальної відповідальності у сучасному світі; кандидатської роботи Мишковської О.П. «Соціальна відповідальність бізнесу: сутність, тенденції та проблеми розвитку в Україні» та інших, що могло б збагатити власне соціологічний потенціал представленої роботи.

3. Підрозділ 2.3., який мав бути присвячений соціологічним підходам вирішення соціальних проблем, як зазначено у заголовку, автор переважало поясненням таких понять, як «соціальна політика», «система соціального захисту», «соціальна допомога», «соціальні послуги», «соціальне обслуговування», «соціальні гарантії» (с. 99-102). На нашу думку, зміст підрозділу мав створити підґрунтя до представлення соціального підприємництва як конструкта, що виходить за рамки традиційних, громадських та комерційних секторів, щоб створити новий особливий тип вигоди – створення соціальних цінностей, та підсилило би позицію автора щодо обґрунтування соціального підприємництва як можливого способу вирішення або пом'якшення соціальних проблем.

4. Автор дисертації по тексту роботи інколи синонімізує терміни «категорія» і «поняття», називаючи категоріями і «підприємництво», і «соціальне підприємництво» і «соціальну відповідальність бізнесу». На с. 36 в одному абзаці соціальне підприємництво взагалі називається і категорією, і поняттям, і терміном. Від автора хотілося б більшої термінологічної визначеності та акуратності.

5. Викладення деяких положень дисертаційного дослідження, подекуди нагадує текст підручника з констатацією основних, часто очевидних положень без чітко визначеної позиції автора з його власною аргументацією прийняття або неприйняття наведеного матеріалу. Особливо це стосується другого розділу.

6. Викликає нерозуміння щодо доцільності надання деяких статистичних даних (наприклад щодо субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг або Індексу людського розвитку, або кількості дітей, які систематично залишають місця постійного проживання, або точна відстань у кілометрах до Києва та п'яти європейських столиць тощо), якщо ці дані не працюють на дисертацію. Деякий матеріал, на наш погляд, взагалі зайвий, на кшталт: «Державний кордон з країнами ЄС

протягається як по гірських хребтах, так і рівнинній території, на значній протяжності – уздовж р. Тиса та її притоків» (с. 131).

Водночас слід наголосити, що зазначені недоліки і зауваження не знижують загальної позитивної оцінки проведеного дослідження, а лише вказують на можливий подальший розвиток наукового потенціалу дисертанта.

6. Висновок

Дисертація Кацьори О.В. є завершеною науковою роботою, виконаною на професійному рівні. Мета та поставлені дисертантом наукові завдання вирішені, на виході отримані нові для нашої соціологічної науки концептуальні засади формування та функціонування соціального підприємництва, значна частина положень яких заслужено претендує на наукову новизну. Як офіційний опонент вважаю, що подана до захисту дисертаційна робота Кацьори О.В. «Формування соціального підприємництва в контексті соціальних проблем (на прикладі Закарпатської області)» відповідає вимогам пп. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. №567 (зі змінами), а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата соціологічних наук зі спеціальності 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології.

Офіційний опонент:

доктор соціологічних наук, доцент,
завідувач кафедри соціальних структур та соціальних відносин
факультету соціології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

О.В. Мазурик

ПІДПИС ЗАСІДУ
ВЧЕННИЙ СЕКРЕТАР НДЧ
КАРАУЛЬНА Н.В.
22.02 2021р.

